

The Journal of Academic Social Science Studies

International Journal of Social Science

Volume 6 Issue 3, p. 21-32, March 2013

**'ORDA BİR KÖY VAR UZAKTA', 19. YÜZYIL OSMANLI KÖY
TOPLUMUNDA SOSYO-KÜLTÜREL İLİŞKİLER VE DEĞİŞİM:
BALIKESİR ÖRNEĞİ***

*'THERE'S A VILLAGE FAR AWAY', SOCIO-CULTURAL RELATIONS AND
CHANGE IN THE 19TH CENTURY OTTOMAN VILLAGE SOCIETY: THE CASE
OF BALIKESİR*

Prof. Dr. Bülent ÖZDEMİR

Balıkesir Üniversitesi, Fen-Edebiyat Fakültesi, Tarih Bölümü Yakınçağ Tarihi Anabilim Dalı

Yrd. Doç. Dr. İsmail ARSLAN

Balıkesir Üniversitesi, Necatibey Eğitim Fakültesi, Tarih Eğitimi Anabilim Dalı

Abstract

Last twenty-five thirty-year period, the researchers gave importance to examine the factors shaping of society, with an emphasis on the socio-economic relations. "Social change" began to be used as a magic word to make a new historiography. This historiography as a new trend questioned the accuracy of ingrained and accepted paradigms and offered a re-evaluation in the light of new findings. This new trend has been promoted as a result of greater use of the original sources and the wealth of the Ottoman archives by the researchers who worked on the local history. In particular, the socio-economic studies were determined by the works on ordinary people in society, and collective social forces with the emphasis on the role and importance of historical figures such as

* Bu çalışma, 28 Eylül-01 Ekim 2005 tarihleri arasında Venedik'te düzenlenen 10. Uluslararası Türkiye'nin Sosyo-Ekonomik Tarihi Kongresi (Xth INTERNATIONAL CONGRESS OF ECONOMIC AND SOCIAL HISTORY OF TURKEY)'nde sunulan bildirinin gözden geçirilmiş ve genişletilmiş halidir.

tax records, and statistics. Recently the term "cultural history" started to be pronounced to complete the picture because of the emphasis on numbers and statistics in the socio-economic studies. In the study of factors affecting the social change, especially change in the village community, significance of socio-cultural relations should not be underestimated at the cost of economic relations.

In this study, socio-cultural relations and change in the 19th-century rural society were discussed according to available sources as the main topics. First, the presence of slowly changing structures, such as the rural community were questioned. The field researches conducted on the rural community were used to do that. Rather than state-peasant relations, tradition, change in perception and bilateral relations in the village community were discussed.

Key Words: Ottoman Village, Society, Change, Peasants, Socio-Cultural Relations.

Öz

Son yirmi beş otuz yıllık bir dönemde, araştırmacılar tarihi şekillendiren faktörler arasında sosyo-ekonomik ilişkilere vurgu yaparak toplum incelemelerine önem verdiler. "Sosyal değişim" terimi adeta bir sihirli söz gibi kullanılarak yeni bir tarihçilik yapılmaya başlandı. Bu tarih yazımı, bir trend olarak şimdiye kadar kökleşmiş ve kabul edilmiş tarihi paradigmalardan doğruluklarını sorgulayıp, yeni bulgular ışığında tekrar değerlendirilmelerini gerekli görüyordu. Bu yeni trend, Osmanlı arşivinin zenginliği ve bu zenginliğin her geçen gün araştırmacılar tarafından daha fazla kullanılması sonucu, özgün ve daha çok yerel tarih çalışmalarını sürekli bir şekilde destekledi. Özellikle, toplumu oluşturan sıradan insanların ve kolektif sosyal güçlerin, tarihi şekillendirmedeki rolü ve önemi daha çok vergi kayıtları gibi rakamlar ve istatistikler üzerine yapılan, sosyo-ekonomik çalışmalarla ortaya konulmaya çalışıldı. Son zamanlarda telaffuz edilmeye başlanan "kültürel tarih" terimi, sosyo-ekonomik çalışmaların oluşturduğu tabloyu tamamlamak için, bazen sadece durum tespiti yapan ya da rakam fetişizmi oluşturan çalışmalardan farklı bir uğraş verilmesi gerektiğine vurgu yapmaktadır. Toplumsal değişimin, özellikle köy toplumundaki değişimin incelenmesinde değişimi etkileyen faktörler arasında ekonomik ilişkiler önemli bir yer tutmakla birlikte sosyo-kültürel ilişkiler göz ardı edilmemelidir.

Bu çalışmada 19. yüzyıl kapsamında köy toplumunda, mevcut kaynakların izin verdiği ölçüde ana başlıklarla sosyo-kültürel ilişkiler ve değişim üzerinde durulmuştur. Öncelikle, köy toplumu gibi yavaş değişen yapılarda gözle görülür bir değişimin varlığı sorgulanmaya çalışılmıştır. Bu sorgulama yapılırken günümüz köy toplumu üzerinde yaptığımız saha araştırmalarından yararlanılmıştır. Devlet-köylü ilişkilerinden çok, köy toplumundaki gelenek, algılama ve ikili ilişkilerde meydana gelen değişimler ele alınmıştır.

Anahtar Kelimeler: Osmanlı Köyü, Toplum, Değişim, Köylüler, Sosyo-Kültürel İlişkiler.

Giriş

Osmanlı tarih araştırmalarında, köy tarihi çalışmalarının daha çok şer'iyye sicilleri, tahrir ve temettuat defterleri kullanılarak yapıldığı görülmektedir. Türkiye'de mevcut literatürde köy ve köylüler konusunda yapılmış en önemli çalışmalardan birisi Huricihan İslamoğlu'nun XVII. yüzyılda Orta ve Kuzey Anadolu'da Osmanlı kırsal toplumunun geçirdiği toplumsal ve ekonomik değişmeyi inceleyen *Osmanlı İmparatorluğu'nda Devlet ve Köylü* adlı kitabıdır.¹ Bundan başka, Halil İnalçık bazı eserlerinde Osmanlı köylüsünün hayatına dair önemli pek çok açılımlar yapmıştır. Özellikle "Köy, Köylü ve İmparatorluk" adlı makalesinde köylü-devlet ilişkisini, klasik dönem Osmanlı tarihi açısından ortaya koymuştur.² Ayrıca, Ömer Lütfi Barkan'ın da tarihçiliğe bu alanda, yani köy ve köylü konusunda yapmış olduğu çalışmalarla başladığını görmekteyiz.³ Bütün bunlarla birlikte Türkiye'de köy ve köylü üzerine yapılan çalışmaların daha çok köylü-devlet ilişkileri üzerinde yoğunlaştığı anlaşılmaktadır.⁴ Günümüzde yerel tarih alanı içinde değerlendirilen köy ve köylü araştırmalarından Barkan, İnalçık, İslamoğlu gibi tarihçilerin, Suraiya Faroqhi'nin de ifade ettiği gibi,⁵ bu alandaki kaynakların yetersizliği, köylülerin seslerini doğrudan yansıtan belgelerin yok denecek kadar az olması ve kaynaklara ulaşmadaki güçlükler gibi sebepler dolayısıyla ilgi alanlarını tarihin başka mecralarına kaydırmak zorunda kaldıkları anlaşılmaktadır. Bunda Türkiye'de tarihçiliğin bugüne kadar devlet merkezli ele alınması, özellikle yerel tarih çalışmanın çok zor ve disiplinler arası ilişki ağının henüz gelişmemiş olması, köy ve köylüye ait belgelere ulaşmadaki güçlükler ve bunlara ait kaynakların yok denecek kadar kısıtlı oluşu da etkili olmuştur benzerdir.

Kudüs şer'iyle sicillerinin satır aralarını okuyarak "Kadılar, Kullar ve Kudüslü Köylüler" adıyla bu alanda çok önemli bir esere imza atmış olan Amy Singer, dünyada köylü araştırmalarının (Peasant Studies) ayrı bir araştırma alanı olarak ortaya çıkışının, XX. yüzyıl gibi daha çok yeni bir zaman dilimi olduğunu söylemektedir.⁶ Huricihan İslamoğlu ise; 1970'lerde Marksist tarih anlayışının Batı-dışı toplumları Asya tipi

¹ Huricihan İslamoğlu, *Osmanlı İmparatorluğunda Devlet ve Köylü*, İletişim Yayınları, İstanbul 1991.

² Halil İnalçık, "Köy, Köylü ve İmparatorluk", *Osmanlı İmparatorluğu Toplum ve Ekonomi*, İstanbul 1996, s. 1-14.

³ Suraiya Faroqhi, Türkiye'de köylülerle ilk olarak uğraşmış olan kişinin hiç şüphesiz Barkan olduğunu belirtmekte ve onun bu alana ilk olarak; toprak işçisi, vakıflar, temlikler, yerleşme düzeni gibi yeni şeylerle başladığını söylemektedir. Bkz.: http://www.tarihvakfi.org.tr/toplumsaltarih/tt72/tarmut_ekim1999.asp, Geçen Aylardaki Konuklarımız: Suraiya Faroqhi, 12.01.2004.

⁴ Bu konuda yapılmış diğer önemli çalışmalar; Oktay Özel, *XV-XVI. Yüzyıllarda Anadolu'da Kırsal (Zirai) Organizasyon: Köylüler ve Köyler*, Hacettepe Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Basılmamış Yüksek Lisans Tezi, Ankara 1986; Amy Singer, *Kadılar, Kullar ve Kudüslü Köylüler*, (Çev. Sema Bulutsuz), İstanbul 1996; Ömer L. Barkan, *Türkiye'de Toprak Meselesi Toplu Eserler: I*, Gözlem Yayınevi, İstanbul 1980.

⁵ Bkz.: Suraiya Faroqhi, *Osmanlı Tarihi Nasıl İncelenir?*, (Çev. Zeynep Altok), TVYY, İstanbul 2001, s. 86. Ayrıca bkz. http://www.tarihvakfi.org.tr/toplumsaltarih/tt72/tarmut_ekim1999.asp, Geçen Aylardaki Konuklarımız: Suraiya Faroqhi, 12.01.2004.

⁶ Bkz.: Amy Singer, *Kadılar, Kullar...*, s. 20.

üretim tarzı(ATÜT) kuramı çerçevesinde “iktisadi durağanlık teziyle” açıklamaya çalışırken; 1970’li yılların bir Asya köylü toplumu olan Vietnam’ın yine bir Asya köylü toplumu Çin’in desteği ile süper güç Amerika’yı yenilgiye uğratması akademik dünyada köylü toplumları üzerine yapılan araştırmaların yoğunlaşmasına sebep olduğu görüşündedir.⁷ Bu disiplinin, Doğu ve Orta Avrupa’daki büyük köylü yığınlarını etkileyen reform ve devrim hareketlerini çözümlemeye yönelik düşünsel ve siyasal bir girişim olarak doğduğuna vurgu yapan Singer, Ortadoğu’da köy çalışmalarının üzerinde XIX. yüzyılın öncesine ilişkin tarih araştırmalarında pek durulmadığını, klasik ve ortaçağ İslam tarihine ilişkin köylü araştırmalarının henüz emekleme düzeyinde olduğu gibi Osmanlı tarihinde de durumun aynı olduğunu söylemektedir. Singer ayrıca, çok az eserin köylüler üzerine yoğunlaştığına ve bu çalışmaların da daha çok tarım ve sulama hakkındaki ampirik incelemeler ya da feodalizm, modernleşme ve devrime ilişkin kuramsal tartışmalar bağlamında köylüler konusunu ele aldıklarına gönderme yapmaktadır.⁸

Bilindiği gibi Osmanlı İmparatorluğu, Akdeniz iklim kuşağında bulunan diğer devletler gibi, ekonomisinde tarım ve hayvancılığı birlikte yürüten bir “köylü imparatorluğu”dur. Bununla birlikte devletin nüfusunun çoğunluğunu oluşturan köylülerin, imparatorluk tarihinin resmi belgelerinde büyük şahsiyetlerin ya da olayların arka planında kaldığı anlaşılmaktadır. Köylüler devletin resmi belgelerinde tahıl, yağ, et, meyve ya da gümüş para miktarına dönüşmüş vergi yükümlülere listesi olarak görünmektedir. Bu yönüyle köyler ve köylüler Osmanlı tarihinde yönetici, askeri, dini ve ticari ricalin, kentlilerle göçebelerin altında veya çevresinde “gri bir ton” olarak durmaktadır. Hâlbuki köylü nüfus Osmanlı İmparatorluğu’nun temellerinden biri ve gücünün de ayrılmaz parçasıdır. Reaya sınıfının ana kitlesi olan köylüler, dini bakımdan Müslüman ya da Hıristiyan’dırlar. Hem kendi geçimini hem de egemen askeri sınıf ile askeri, idari ve dini görevlilerin gelirini oluşturan köylünün tarımsal emeği, devletin zenginliğinin temelidir.⁹

Bir köyün temettuat defterine köy olarak kaydedilebilmesi için hane sayısının ya da nüfusunun çok da önemli olmadığı da görülmüştür. Çünkü inceleme sahamızdaki köylerin temettuat kayıtlarına baktığımızda, bu köylerde on bir haneden

⁷ İslamoğlu’nun köylü araştırmaları konusundaki değerlendirmeleri için bkz.:

http://www.tarihvakfi.org.tr/toplumsaltarih/tt98/tarmut_subat2002.asp, Geçen Aylardaki Konuklarımız: Huricihan İslamoğlu, 12.01.2004.

⁸ Köylü araştırmalarına ilişkin Claude Cahen ise; “...neredeysen el değmemiş, belge yetersizliğinden büyük ölçüde böyle kalmaya mahkum bir alan, ama bulunabilen belgeler de hiçbir zaman ciddi bir araştırma konusu olmamış.” demektedir. Bkz. Amy Singer, *Kadılar, Kullar...*, s. 20.

⁹ Bu konuda Halil İncalcık: “Asya tipi denen imparatorlukların çoğunda sosyoekonomik yapının hücreci olan aile emeğine dayalı çift, bu imparatorlukların oluşumunu belirlemiş ve ayakta kalmasını sağlamıştır...Aslında, alışılmış bakış açısının tersine çevirirsek, bunlara köylü imparatorlukları demek hiç de abartma olmayacaktır...Bizim savımıza göre köylü kitlelerinin açık ya da örtük desteği olmaksızın Osmanlı İmparatorluğu doğamaz ve ayakta kalamazdı. Bir başka deyişle bu devleti ortaya çıkaran bir uzlaşmaydı.” demektedir. Bkz. Amy Singer, *Kadılar, Kullar...*, s. 4; Ayrıca bkz. Halil İncalcık, “Köy, Köylü...”, s. 1-14.

yüz yetmiş sekiz haneye kadar ailelerin yaşadığı görülmektedir. O nedenle "nüfusu belli bir sayının altındaki yerlere köy denir" şeklindeki bir köy tanımı, XIX. yüzyıl Osmanlı dünyası için geçerli bir tanım değildir. Bunun yerine Halil İnalçık'ın da ifade etmiş olduğu gibi, Osmanlı döneminde bir köyün köy olarak tanımlanabilmesi için, daha önceki yıllarda imparatorluk düzeninin tutmuş olduğu defterlere (tahrir defterleri gibi) defaatle yazılmış olması gerektiği anlaşılmaktadır.

Köy Toplumunda Sosyo-Kültürel İlişkiler: Balıkesir Örneği

Balıkesir köylerinde; kahvehaneler, köy odaları, cami ve cami odaların önemli kamusal alanlar olduğu görülmektedir. Köylerde çok yakın akrabaların yaygın bir şekilde aynı mahallede birlikte yaşıyor olması, yakın akrabaların evlerinin bulunduğu bu arazilerin yıllar öncesinde kardeşler ya da diğer akrabalar arasında miras yoluyla bölünerek bugünkü haline geldiğine işaret etmektedir. Bu yüzyılda Balıkesir köylerinin kendi içlerinde canlı bir köy hayatının var olduğu anlaşılmaktadır. Sıradan köylülerinin gündelik hayatının belgelere yansımaması ve satır aralarında geçmesine rağmen; bu çalışmada köylülerin topluluk olarak bir kültür oluşturdıklarına dikkat çekilmeye çalışılmıştır.

Balıkesir'de köylü kadınların hayatının çok önemli bir kısmının geçtiği köy evlerine baktığımızda ise; yapısı itibariyle içindekileri dış dünyadan yalıtın ve sakinlerine bir anlamda daha rahat hareket edebilme ve kendi iç dünyalarına çekilme fırsatı tanıyan bir anlayışın hakim olduğu anlaşılmaktadır. Bu konuda, Balıkesir Şer'iyeye Sicilleri arasında Eftelle Köyü'nden Öksüz oğlu Mehmet'e ait bir evi tarif eden ilam, bize XIX. yüzyılda Osmanlı'da bir köy evinin nasıl olduğu hakkında fikir vermektedir. Buna göre Mehmet'in babası İsmail'in elinde bulunan evin bir tarafı Aşıkoğlu, bir tarafı Hacı Hafız Mustafa'nın eviyle, diğer yanı yine İsmail'in bahçesiyle sınırdır. Ev, fevkanî ve tahtânî (altlı üstlü-iki katlı) 4 oda, bir kiler, bir samanlık, iki göz ahır, bir miktarı dolu bir kıt'a zahire ambarı ve bir sokak kapısını içine almaktadır. İki katlı evlerin alt katları genellikle ahırdır. Bir köy evinin müstemilatı içinde; ev, ambar, samanlık, ahır, ağıl ve kümes gibi binalar bulunurdu. Evin iç kısmında ise, çok fazla eşya yoktur. Günlük kullanım şartları içinde ihtiyaçlara cevap veren eşyalar mevcut bulunmaktadır. Odaların bir kenarında yatak ve yorgan yığılan "yükçük"ler bulunmaktaydı. Odanın içerisinde neredeyse dört bir tarafını dönen minderler ve yastıklarla döşenmiş bir mekan karşımıza çıkmaktadır. Evlerin döşeme eşyası, odanın yarısını kaplayan bir hasırla, üzerine serilen kıldan bir kilim ve duvara dayalı iki üç yastıktı. Zenginlerin evlerindeki kilimler yünden imal edilmiş olup, yoksul evlerinin bütün döşemesi kıldan yapılmış bir kilimden ibaretti.

Balıkesir köylerine ait tereke defterinden tespit edebildiğimiz kadarıyla XIX. yüzyıl Balıkesir köylülerinde yaşayan kadınların giyim eşyaları arasında; bindallı entari, basma şalvar, Şam alacası şalvar, peşkir, hırka, entari, yün kuşak, zıbın, mintan aba, kadife fermene, çakşır, şalların olduğunu görmekteyiz. Terekeler arasında çok nadir de olsa bayanların takıları arasında küpeye rastlamak mümkün olmaktadır. Erkeklerin giyim eşyaları ise; don, göynek, entari, yün kuşak, şal, sarık gibi eşyaları

görmekteyiz. Balıkesir köylerindeki köylünün kullandığı giyim eşyaları açısından XVIII. yüzyıl ile XIX. yüzyıl arasında bir farktan ya da değişimden bahsetmek mümkün gibi görünmemektedir. Bununla birlikte, giyim kuşam, köy evlerinin gündelik yaşamdaki rolü ve tarımsal üretimde kullanılan araçlar açısından 1960'lı yıllara kadar en azından Balıkesir'in iç bölgelerindeki köyler için bir değişim ve dönüşümden bahsetmek çok isabetli görünmemektedir. Buna karşın pazar ekonomisine daha çabuk entegre olabilmiş ve tarımsal üretimini pazarda değerlendirebilme fırsatı bulabilmiş kıyı kesimindeki örneğin Gönen gibi ilçelerde ise köylülerin ve köy yaşamının hızlı bir dönüşüm içerisinde olduğunu söyleyebiliriz.

Hiç şüphesiz XIX. yüzyıl Osmanlı tarih yazımında yabancı seyahatnameler önemli bir kaynak olarak göze çarpmaktadır. Özellikle yüzyılın ortalarından itibaren gittikçe artan oranda Batılı seyyahların Anadolu'ya yaptıkları ziyaretler ve seyahat notları bazı noktalardaki ciddi defolarına rağmen toplum hayatı ile ilgili ilginç anekdot ve detaylar içermektedirler. Örneğin, konumuzla irtibatlı olarak, yabancı seyyahların Osmanlı köylüsünün karakteri hakkındaki görüşleri, şehir ve kasabalarda yaşayan halktan farklıdır. Osmanlı köylüsünün basit bir şekilde ciddi ve dürüst olduğu, inanılmaz bir tevekkül ile devlete ve Allah'ın takdirine bağlı oldukları ve dedelerinden kalan toprağa olan tutkulu bağlılıkları genel anlamda yabancı seyyahların notları arasındadır.¹⁰ Aynı köy yaşantısını paylaşan Hıristiyan köylü ile karşılaştırıldığında, haftalık dans ve eğlence zamanları ya da yıl içerisindeki festivaller gibi eğlenceye ayrılan zamanın çok az olduğu gözlemlenmektedir. Düğünler hariç sadece türkü ve mani söylemek şeklinde yapılan ve periyodik olmayan eğlencelerin dışında günlük hayatın monoton olduğu vurgulanmaktadır. Bu noktada, yabancı seyahatnamelerin eksik ve hatta yanlış bilgiler içerdiğini söyleyebiliriz. Bu eksiklik çok farklı nedenlerden kaynaklanabilir. Başlıca, ziyaret ettikleri yerde çok kısa süre kalmaları, gelmeden kafalarında okuduklarıyla doğru orantılı bir şablon bulundurmaları, dil bilmemeleri, daha çok Hıristiyan din adamları ya da zenginlerin evlerinde ikamet etmeleri gibi nedenler yazdıklarını etkilemektedir.¹¹ XIX. yüzyılda değişik amaçlarla Anadolu'yu dolaşan seyyahlardan bazıları köylerden de geçmişler ve buralara ait izlenimlerini eserlerinde yazmışlardır. Örneğin, 1852 yılında Kepsut'tan Balat (Dursunbey)'e giden Alman seyyah Andreas David Mordtmann köylülerin çoğunun afyon üretiminden geçimlerini sağlamakta olduklarını ifade etmesine rağmen bu bölgedeki temettuat kayıtlarında köylünün ürettiği ürünler arasında afyonun yer almaması dikkat çekicidir. Temettuat sayımının yapılışından seyyahın köye uğramasına kadar aradan sadece sekiz yıl geçmiş olmasına rağmen; köydeki afyon üretiminin bu kadar kısa bir süre içerisinde bitmiş olması ilginçtir. Ayrıca 3 Mayıs'ta Balat (Dursunbey)'a ulaşan seyyah, bu çevrede büyük miktarda sakamonya üretildiğinden,

¹⁰ Lucy M. J. Garnett, *Turkish Life in Town and Country*, London 1890, s. 81.

¹¹ Bu konuda daha geniş bilgi için bkz. Bülent Özdemir, "Passive Recorders or Image Makers: British Travelers' Accounts of Ottoman Empire and the Problem of Writing Ottoman History", CIEPO-16, (Comite International d'Etudes Pre-Ottomanes et Ottomanes) Symposium, Warsaw University, Varşova, Polonya, 14-19 Haziran 2004.

birinci kalitede afyon yetiştirildiğinden bahsetmekte; bunlardan başka palamut ve yıllık yaklaşık 100 kantar kökboyasının yetiştirilen diğer önemli ürünler olduğunu kaydetmektedir.

Köy toplumunun yavaş değişen bir yapı olduğu düşünülürse, 19. yüzyıl köy hayatının detaylarının anlaşılmasında daha yakın tarihlerde yapılmış olan saha çalışmalarının önemi büyüktür. Bu durumda, önce şunu cevaplandırmaya çalışalım, gerçekten Balıkesir köylerinde seyahatnamelerde iddia edildiği gibi özellikle Müslüman köylü eğlenceden uzak ve çok monoton bir hayat mı yaşamaktaydı? İlk olarak şunu belirtmek gerekir ki hiç şüphesiz günlük hayat içinde Osmanlı köyünde eğlence algısı yabancı seyyahların kendi kültürlerinde olandan farklıydı. Müzik ve şölenin ötesinde kültürel hayat daha çok yapılan işe ve sezona bağlı olarak gerçekleşmekteydi. Bu konuda 1935 yılında Balıkesir köylerinde yapılan bir saha çalışması bize önemli bilgiler sunmaktadır.¹² Müzik ve eğlence kültürü açısından belki de en hareketli sezon hiç şüphesiz "harman sonu" olarak isimlendirilen yaz sonu ve sonbahar aylarıdır. Ürünün toplanıp belli oranda gelirin elde edildiği bu günlerde düğünlerin yoğunlaştığı bir gerçektir. Kış aylarının eğlencelerini ise daha çok evlerde ve eğer varsa köy odaları ya da kahvehanelerde yapılan çeşitli oyunlar ve yaşlılardan dinlenen eski hikaye ve masallar oluşturmaktaydı. Bahar aylarında, bugün nevrüz olarak kutlanan Mart ve Nisan aylarında ateş üzerinden atlanarak yapılan eğlenceler mevcuttu. Balıkesir köylerinde belki de en renkli olarak kutlanan hiç şüphesiz Hıdırellez'dir. Mayıs ayının ilk haftasına tekabül eden bu kutlamalar bazı köyler itibariyle farklılık göstermekle birlikte, delikanlı ve genç kızlara salıncakta sallanırken yavuklusunun söylettilmesi gibi çok eskiye dayanan geleneklerin yaşatılmasına sahne olmaktadır. Yaz aylarında ise daha çok tarlada yapılan işin eğlenceye dönüştürülmesi söz konusudur. Örneğin tarlada çalışma sırasında erkekler ve kızlar arasında yapılan "mani atışma" tabir edilen belli bir ritmi içeren bir müzikle çalgısız bir şekilde duygu ve hislerin karşılıklı ifadesi önemli bir gelenektir. Yine köy halkı için yaz aylarında "harman yeri" ailecek karşılıklı ilişkilerin yaşandığı önemli bir sosyal alan oluşturmaktadır. Harmandan, kışın hayvanlar için kullanılacak samanın saklanacağı samanlığa taşınıp tepilmesi özellikle çocuklar için bir iş olmaktan çok bir eğlenceydi. Sözün kısası, Osmanlı köy toplumunda iş ve eğlence ilişkisi birbiri içine girmiş ve daha çok işin eğlenceli hale getirilmesi şeklinde ortaya çıkmaktaydı. Eğlence için ayrı bir zaman ayrılması çok söz konusu değildi.

Oryantalistlerin doğu toplumlarını tümünden kaderciliğe mahkum etmeleri ve bu mistik anlayışın durağanlığa neden olması iddiaları gezi notlarından başlayarak pek çok Avrupa merkezli çalışmada ve doğu toplumlarının incelenmesinde önemli bir gerçeklik olarak ortaya koyulmuştur.¹³ XIX. Yüzyıl Osmanlı köylüsü için bu duruma baktığımızda kader-kısmet anlayışının çok yaygın olduğunu söyleyebiliriz. Ancak, toprakla uğraşan ve kendine düşen ekip-dikme faaliyetlerini yerine getirdikten sonra

¹² Osman Balkır, *Balıkesir ve Köylerinde Özel Görenek ve İnanmalar*, Balıkesir 1935.

¹³ Lucy M. J. Garnett, *Turkish Life...* s. 102-103.

ürünün elde edilmesi sürecinde tamamen kendi dışında gelişen doğa olaylarına bağlı kalan köylü toplumu için kader-kısmet algısının daha çok tevekkül şeklinde ortaya çıktığını söylemek yanlış olmasa gerektir. Tevekkül anlayışı belki de köy toplumunda dini inancın önemli bir bölümünü oluşturur. Toprakla uğraşmak onlara alçakgönüllü ve nahif olmayı öğrettiği gibi zaman içinde hemen her yıl ve yine yıl içinde değişik zamanlarda kuraklık, sel, dolu, yangın ve hayvan hastalıklarıyla karşılaşan köylü halk tevekkül etmeyi ve kısmetine razı olmayı da zamanla öğrenir. Aslında, bu anlayış kadercilik değildir. Örneğin, köylüler hastalandıklarında doktora giderler ve ilaç kullanırlardı. Yine yanlış bir anlayış olarak, yağmur duasına çıkmak duanın ardından yağmurun yağmasını sağlamaktan çok yağmursuzluğun o duanın yapılmasının vakti olması şeklinde algılanmaktadır. Buna bağlı diğer bir konu da halk arasında “nazar” ya da göz değmesi olarak bilinen inanıştır. Osmanlı toplumunun genelinde olduğu gibi bugün de halk arasında var olan bu inanış XIX. yüzyıl Osmanlı köy toplumunda da yaygındı. Balıkesir köylerinde yaptığımız saha araştırmalarında nazardan kurtulmak için uygulanan “kurşun dökmek” gibi bazı adetlerin çok eskiye dayandığını söyleyebiliriz.¹⁴ Nesilden nesile aktarılan ve daha çok kadınlar arasında yaygın olan bu tür inançların Hıristiyan Osmanlı köylüsünde de var olduğunu görmekteyiz. Müslüman köylüler arasında durgun suyun içine eritilmiş kurşunun dökülmesi ve alacağı şekle bakarak bir sonuç çıkarılması olarak kısaca tanımlayabileceğimiz kurşun dökme geleneği, Hıristiyanlarda durgun bir suya zeytinyağı damlatılması ve su üzerinde yağın alacağı şekle göre karar verilmesi şeklinde görülmektedir.

Köy Toplumunda Değişim: Balıkesir Örneği

XIX. yüzyıl Osmanlı köy toplumundaki yavaş değişimi algılayabilmek için bir başka açıdan XX. yüzyıl köy toplumuyla kıyaslama yapmak istiyoruz. Şer’iyye sicillerinde, temettuat ve tereke defterlerinde geçen isimleri önce 1935 yılında Balıkesir köylerinde Osman Balkır¹⁵ tarafından yapılan saha araştırması sonuçlarıyla daha sonra da günümüzde bizim yaptığımız saha çalışmaları verileriyle karşılaştırdığımızda isim koyma alışkanlıklarının günümüzle kıyaslandığında değişiklik gösterdiğini söyleyebiliriz. XIX. Yüzyılın ikinci yarısı itibariyle Balıkesir köylerinde kullanılan en yaygın isimler daha çok Arapça kökenli isimlerdir. Erkek isimlerinde Hz. Peygamber ve arkadaşlarının isimleri yoğunluk kazanırken kadın isimleri de yine Arapça kelimelerin müennes söyleniş tarzı şeklindedir. Erkeklerde: Ahmet, Mehmet, Hüseyin, Abdullah, Salih, İsa, Halil.¹⁶ Kadınlarda ise: Kamile, Memnune, Sülbiye, Şeküre, Hilmiye, Hayriye tespit edebildiğimiz isimlerdir.¹⁷ Özellikle dağ köylerinde daha öz Türkçe isimlere rastlamak mümkündür: Memiş, Demir, Durak, Turgut, Arslan, Tosun ve kadın isimleri olarak: Akgül, Dudu, Döndü, Akkız, Döne, Güllü. 1935 Yılında Osman Balkır’ın Balıkesir köylerinde tespit ettiği isimler yukarıdakilerden çok fazla farklı değildir. Ancak, günümüzde yapılan saha araştırmalarında, aynı köylerde

¹⁴ Saha araştırması, Gönen’in Gebeçinar köyü, Haziran 2003.

¹⁵ Osman Balkır, *Balıkesir ve Köylerinde...* Balıkesir 1935.

¹⁶ BOA (Başbakanlık Osmanlı Arşivi), ML. VRD. TMT., nr. 8388, hane no: 30/1, s. 13; hane no: 72/1, s. 29.

¹⁷ Saha araştırması, Balıkesir’in Koca Avşar köyü, Haziran 2003.

kullanılan isimlerde ciddi farklar olduğu ortaya çıkmıştır. Erkek isimleri olarak örneğin: Tuncay, Erdem, Metin, Merdin, Sezgin, Ersin, Olcay, Aytekin. Kız isimlerinde ise örneğin: Ülgen, Gülben, Nermin, Ayla, Sema, Sibel, Aylin vb. isimlerin yaygın olarak kullanıldığını gözlemlemekteyiz. Gördüğümüz kadarıyla son yıllarda kullanılmaya başlanan bu erkek ve kız isimlerinde ortak nokta Türkçe isimler olmalarıdır. Cumhuriyetle birlikte her alanda milli politikaların uygulanmaya başlanması gibi bu durumun değişik nedenleri olduğu şüphesizdir. Dikkat edilmesi gereken nokta 100-120 yıllık bir süre içinde bu değişikliğin yaşanmasıdır. 1877-78 Osmanlı-Rus savaşı sonrasında Bulgaristan'dan gelen muhacirlerin Balıkesir bölgesinde kurdukları bir köyü düşünecek olursak 125 yıllık bir süre içinde sosyo-kültürel hayatta önemli değişimlerin yaşandığını söylemek zor değildir.

Bununla birlikte toplumda yaşayan insanları aynı adı taşıyan diğer kimselerden ayırabilmek için genellikle bir kusur, fiziksel görünümüne bağlı olarak bir takma ad (lakap) ile birlikte kullanılırdı. Toplumda bireylere lakapların verilmesi değişik gerekçelerle olabilmekteydi. Bazen de bu lakaplar, babadan, oğuldan, doğum yerinden veya bireyin icra ettiği mesleğinden alınıp eklenirdi. Bu yönüyle lakaplar, toplumun içinde yaşayan bireylerin adeta kimlik kartı niteliğindedir. Lakaplardan yola çıkarak yerel tarihe ait bazı noktaları aydınlatmak mümkündür. Bu noktada yerel tarihçiler, arşiv belgelerinin yetersiz kaldığı durumlarda mezar taşlarından yararlandıkları gibi lakaplardan da yararlanabilirler. Burada, 1840'lı yıllarda İğdiç (Selimağa) Köyü'nde yaşayan halk için kullanılan lakaplardan yola çıkarak köyün tarihine ait bazı tespitler yapmak mümkündür. Adı geçen köyde yaptığımız saha araştırmaları sonrasında ulaşılan bilgilere göre, temettuat defterinde "kuloğlu" lakabıyla kayıtlı Ahmet'in dedesinin kul taifesinden yani yeniçeri olma ihtimali yüksektir. Çünkü Osmanlı döneminde "kuloğlu" tabiri; ölen evli yeniçerilerin babaları gibi ocakta askerlik yapan çocukları için kullanılmaktaydı. Yine bugün köyde nesli hala devam etmekte olan ve defterde "sipahioğlu" şeklinde kayıtlı Mehmet'in dedesinin, lakabından anlaşıldığına göre klasik dönem Osmanlısında bir tımarlı sipahi olduğunu söyleyebiliriz. Bir başka lakap olan "davulcuoğlu" lakabı hala köyde yaşamaktadır. Muhtemelen Davulcu oğlu Mehmet'in babası ve ondan sonra gelen aile fertleri, düğünlerde, derneklerde veya Ramazan aylarında sahurda davul çalmakta olup; bu meslek köyde aynı lakapla anılanların işi haline gelmiş olmalıdır. Bunlardan başka defterde "Kadı oğlu Mehmet" lakabıyla geçen ve bugün köyde "Kadılar" namıyla anılan ailenin muhtemelen dedelerinden birisinin kadılık vazifesinde bulunduğunu söyleyebiliriz. Ayrıca "Molla Hasan oğlu Abdullah ve Ahmet" in babalarının "molla" olduğu, "Suhte oğlu Hüseyin ve Halil" in babalarının da "suhte" yani eskiden medresede eğitim görmüş bir talebe olduğu anlaşılmaktadır. Lakaplar konusunda ilginç bir tespit olması açısından; defterde "Esnemezoğlu" lakabıyla anılan Ali'nin neslinden gelen ailenin köyde "Esnemezoğulları Un Değirmeni" adıyla bir değirmen kurduklarını ve 1990'lı yıllara kadar da bu değirmeni işlettiklerini ve bu nesilden gelenlerin de köy halkı tarafından "Aliler" lakabıyla anıldığını görüyoruz.

Köylerin önemli kamusal alanlarından olan kahvehaneler ve köy odaları Osmanlı köy toplumunun kültürel ve sosyal hayatında çok önemli bir yere sahiptir. Ulaşım imkânlarının çok kısıtlı olduğu 19. yüzyıllarda bir köyden nahiyeye, nahiyeden kazaya veya kente gitme ihtiyacı duyan her yolcunun köylerde misafir edildiği yerler köy odalarıydı.¹⁸ Genellikle her köyde görebildiğimiz bu odalar, köyün ileri gelen aileler tarafından yaptırılmış olup;¹⁹ buralara gelen insanların yiyecek, barınma ihtiyaçları ve hayvanlarının bakımı yine aynı aileler tarafından karşılanmaktaydı.²⁰ Odalar için her gün köydeki bir haneden olmak üzere bir öğün için yemek hazırlanır ve oda görevlisi ya da köy kâhyası tarafından odaya getirilerek misafirle birlikte yemek yenirdi. Bu geleneğe köylerde “konak dönme” denirdi. Bu odalar, aynı zamanda birer halk mektepleri olarak da görev yapmaktadır. Genç nesiller, “nasıl selam vereceğini, büyüklerin yanında nereye oturacağını, ne zaman ve nasıl konuşacağını” burada öğrenirdi. Büyüklere su vermek, gelenin ayakkabısını alıp, gidenin ayakkabılarını çevirmek, abdest alanın eline su dökmek, peşkir-havlu tutmak, misafirlere çay ve kahve pişirmek, sofraya açıp, sofraya toplamak, lambaları temizlemek, sobayı yakmak gibi işler hep buralarda öğreniyorlardı.²¹

Sonuç

19. yüzyıl Osmanlı köy toplumunda sosyo-kültürel ilişkiler ve bunlarda meydana gelen değişimlerin incelenmesinde mevcut kaynakların sınırlı olduğu bilinmektedir. Köylü halkın, devletin mahkeme ve vergi kayıtları gibi resmi belgelerine

¹⁸ Ürettiği ürünün fazlasını satmak ve karşılığında ihtiyacı olan yiyecek, giyecek ve diğer ihtiyaçlarını karşılamak için yakındaki pazarlara gitmekteydiler. Bu noktada, köylerinden kalkıp Balıkesir’e pazara gelen köylüler, 19. yüzyıl ulaşım olanakları düşünüldüğünde, Balıkesir’de pazarın kurulduğu günden (muhtemelen Salı) bir gün önce yola çıkmak zorundaydılar. Balıkesir’e en yakın köylerin (Gökköy, Kesirven, Eftelle gibi) birindeki “köy odası”nda geceyi geçiren köylü, ertesi gün sabah erkenden Balıkesir pazarına giderdi. Bu bilgilere Balıkesir merkeze bağlı Gökköy’de 2003 yılında gerçekleştirilen saha araştırması çalışmasında ulaşılmıştır.

¹⁹ Örneğin Balıkesir ili Dursunbey ilçesine bağlı Selimağa Köyü’nde aile isimleriyle anılmaya devam eden köy odaları şunlardır: Hacı Mollanın Odası (Musulların Odası), Vezirler Odası, Musuların Odası, İmamların Odası, Çakırların Odası, Yakup Ağa’nın Odası (Kara Mehmetlerin Odası), Çeliklerin Odası, Hacı Mehmetlerin Odası, Curukların Odası, Yumukların Odası gibi. Bu bilgilere, Dursunbey Selimağa Köyü’nde 2003 yılında yapılan saha araştırması sırasında ulaşılmıştır.

²⁰ XVIII. yüzyılda Anadolu’da bir köydeki köy odasına uğrayan bir seyyah köylülerin konuk severliği hakkında şunları söylemektedir: “Birkaç ormandan (İzmit çevresi) geçtik. Çok sayıda köy gördük. Bu köylerde bizi çok iyi ağırladılar, yemek verdiler. Yolcuları rahatlatmak ve yedirmek adeti Müslümanların en şerefli adetlerindedir... Parası olmayan fakirler (fakir yolcu) burada sıkıntıları ve yüklerinin azalacağına emin olurlar. Konuksever Türkler saf bir hayırsever olarak asla teşekkür beklemez ve karşılığını da istemezler.” Bkz. Paul Lucas, *Voyage du Sieur Paul Lucas*, Paris 1712, s. 72’den naklen Gülgün Üçel-Aybat, *Avrupalı Seyyahların Gözünden Osmanlı Dünyası ve İnsanları (1510–1699)*, İstanbul 2003, s. 356; Bu konuda Alman Seyyah Kannenberg ise; “...köylünün, köyelerine gelen misafirleri caminin hemen yanında bulunan cami odasında misafir ettiğini...” ve “...Anadolu’da köylere yolu düşen bir gezginin ya da misafirin her köyde herhangi bir zorluk çekmeksizin rahat edebileceği bir misafir odası (köy odası) bulabileceğini...” söylemektedir. Bkz. Metin And, “19. Yüzyılda Anadolu Köyü Üzerine Bir Yabancınn Gözlemleri”, *Tarih ve Toplum*, VI/32, İstanbul 1986, s. 18-23.

²¹ Bkz. Ahmet Uğur, “Köy Odalarımızın Kültürel ve Sosyal Hayatımızdaki Yeri”, *II. Kayseri ve Yöresi Tarih Sempozyumu, Bildiriler (16-17 Nisan 1998)*, Kayseri 1998, s. 457.

yansımaları ile eğer şanslıysak yabancı seyahatnameler ve konsolos raporları dışında günlük ya da hatıratlar gibi yaşanan hayata dair ipuçları verecek tarihi kayıtlar bırakmamış olması durumu oldukça güçleştirmektedir. Bu durumda, pek çok tarihçinin de yaptığı gibi daha fazla detay ve anekdotların olduğu yabancı seyahatnameler geniş bir şekilde kullanılmak durumunda kalmaktadır. Yabancı seyahat notlarının doğru bilgi vermedeki metodolojik problemleri ve kasıtlı olmasa da ortaya çıkan tek taraflı ve önyargılı tutumları bizi yanlış sonuçlara götürebilmektedir. Bu noktada, Osmanlı köy toplumuyla ilgili yapılacak kültürel tarih çalışmalarında saha araştırmalarının önemi ortaya çıkmaktadır.²² Günümüz köy toplumu üzerine yapılacak saha araştırmaları, bizi 19. yüzyıl köy toplumu ve yaşantısıyla ilgili yakın ve doğru bilgilere ulaştırmakla birlikte mevcut sosyo-ekonomik çalışmaların sonuçlarını da daha anlamlı ve kullanılabilir hale getirecektir. Ayrıca, köylerde yaşlı kişilerle yapılacak sözlü tarih çalışmaları da önemli bir bilgi kaynağıdır. Her ne kadar tevatür nitelikli olsa da bu bilgiler sözlü tarih çalışması yapılan kişinin yaşıyla doğru orantılı olarak 50-60 yıl öncesine ait olmakla kalmayıp yetişkinlik çağına kadar belli oranda ilişki içinde olduğu kendi döneminin yaşlılarının bilgilerinin de içerir ki bu da bizi doğal olarak ikinci bir 50-60 yıl öncesine ait bilgilere götürür. Suraiya Faroqhi'nin güzel bir şekilde ifade ettiği gibi²³ köylülerin hayat şartlarıyla ilgili çok az şey bildiğimiz için, var olan ve ulaşılabilen her türlü bilgi bizim için dikkatli bir incelemeye değerdir.

KAYNAKÇA

Arşiv Belgesi

Başbakanlık Osmanlı Arşivi
BOA, ML. VRD. TMT., nr. 8388.

İnceleme ve Araştırmalar

AND, Metin. "19. Yüzyılda Anadolu Köyü Üzerine Bir Yabancı'nın Gözlemleri", *Tarih ve Toplum*, VI/32, İstanbul 1986, s. 18-23.

²² 2003 yılı yaz aylarında Gönen köylerinde yapılan saha araştırması. Bu bölgenin sosyo-kültürel tarih açısından araştırılması sırasında temel veri olarak kabul ettiğimiz bilgiler anket uygulamaları ve sözlü tarih çalışmaları sonucu olarak elde edilmiştir. Anket uygulamaları bizim "kolektif anket uygulaması" adını verdiğimiz ve her bir köy için aynı sorulardan oluşan bir anket ve bilgi formu oluşturulması işleminin değişik zamanlarda köylere yapılan ziyaretler sırasında uygulanmıştır. Sözlü tarih çalışmaları da yine bu ziyaretler sırasında önceden hazırlanmış belli sorulara yönelik köylülerle yapılan sohbetler sonucu ortaya çıkarılmıştır. Bu konuda hazırlanan rapor için bkz.: Bülent Özdemir-İsmail Arslan, *Global Dünya Problematikliği "Etnisite"ye "Mikro Globalleşme" Açısından Bir Bakış ve Çözüm Önerisi: Gönen Örneği*, Balıkesir Üniversitesi Bilimsel Araştırma Projesi, Proje No: 2003/17, Balıkesir 2004. Ayrıca bkz.: İsmail Arslan, *19. Yüzyılda Balıkesir'de Tarımsal Üretim ve Köylüler*, BAÜ Sosyal Bilimler Enstitüsü Tarih Anabilim Dalı Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Balıkesir 2004.

²³ Suraiya Faroqhi, "The Peasants of Saideli in the Late Sixteenth Century", *Archivum Ottomanicum*, 8 (1983), pp. 215-250.

- ARSLAN, İsmail. *19. Yüzyılda Balıkesir’de Tarımsal Üretim ve Köylüleri*, BAÜ Sosyal Bilimler Enstitüsü Tarih Anabilim Dalı Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Balıkesir 2004.
- BARKAN, Ömer L. *Türkiye’de Toprak Meselesi Toplu Eserler: I*, Gözlem Yayınları, İstanbul 1980.
- BALKIR, Osman. *Balıkesir ve Köylerinde Özel Görenek ve İnanmalar*, Balıkesir 1935.
- FAROQHI, Suraiya. *Osmanlı Tarihi Nasıl İncelenir?*, (Çev. Zeynep Altok), TVYY, İstanbul 2001.
- FAROQHI, Suraiya. “The Peasants of Saideli in the Late Sixteenth Century”, *Archivum Ottomanicum*, 8, (1983), pp. 215–250.
- GARNETT, Lucy M. J. *Turkish Life in Town and Country*, London 1890.
- İNALCIK, Halil. “Köy, Köylü ve İmparatorluk”, *Osmanlı İmparatorluğu Toplum ve Ekonomi*, İstanbul 1996, s. 1-14.
- İSLAMOĞLU, Huricihan. *Osmanlı İmparatorluğunda Devlet ve Köylü*, İletişim Yayınları, İstanbul 1991.
- ÖZDEMİR, Bülent. “Passive Recorders or Image Makers: British Travelers’ Accounts of Ottoman Empire and the Problem of Writing Ottoman History”, CIEPO-16, (Comite International d’Etudes Pre-Ottomanes et Ottomanes) Symposium, Warsaw University, Varşova, Polonya, 14-19 Haziran 2004.
- ÖZEL, Oktay. *XV-XVI. Yüzyıllarda Anadolu’da Kırsal (Zirai) Organizasyon: Köylüleri ve Köyleri*, Hacettepe Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Basılmamış Yüksek Lisans Tezi, Ankara 1986.
- SINGER, Amy. *Kadılar, Kullar ve Kudüslü Köylüleri*, (Çev. Sema Bulutsuz), TVYY, İstanbul 1996.
- UĞUR, Ahmet. “Köy Odalarımızın Kültürel ve Sosyal Hayatımızdaki Yeri”, *II. Kayseri ve Yöresi Tarih Sempozyumu, Bildiriler (16-17 Nisan 1998)*, Kayseri 1998, s. 457-459.
- ÜÇEL-AYBAT, Gülgün. *Avrupalı Seyyahların Gözünden Osmanlı Dünyası ve İnsanları (1510–1699)*, İstanbul 2003.

İnternet Kaynakları

- http://www.tarihvakfi.org.tr/toplumsaltarih/tt98/tarmut_subat2002.asp, Geçen Aylardaki Konuklarımız: Huricihan İslamoğlu, 12.01.2004.
- http://www.tarihvakfi.org.tr/toplumsaltarih/tt72/tarmut_ekim1999.asp, Geçen Aylardaki Konuklarımız: Suraiya Faroqhi, 12.01.2004.